

A tudományos igényességgel, magával ragadó olvasmányossággal megírt Jászi-biográfia Litván György immár ötvenesztendőes történetírói munkásságának jelentős állomása. Csak reménykedhetünk, hogy egyszer valóra válik Ady víziója, és nemcsak konzervatív politikusoknak állítanak szobrot a demokrácia Magyarorszáiban.

Varga Lajos

Varga Lajos: Kormányok, pártok és a választójog Magyarországon 1916–1918*

Alapos, tényanyagban gazdag és ritkán hasznosított forrásokra támaszkodó művet kap az érdeklődő olvasó, ha kezébe veszi Varga Lajos művét. A monográfia tárgya a századelő első évtizedeinek talán legfontosabb, megoldásra váró problémája: a választójog régóta esedékes reformjának ügye. Míg a kiegyezéstől a századfordulóig a közélet vitáit főként közjogi kérdések uralták, s ez határozta meg a rendszer pártstruktúráját, a később színre lépő újabb politikai alakulatok számára, függetlenül világnézeti meghatározottságuktól, az egyik legfontosabb követelés a választójog reformja lett. A szerző művének első fejezetében kimutatta, miként avult el, miként merevedett meg és szolgálta mind nyíltabban a fennálló hatalmat az 1848-ban még európai összehasonlításban is progresszívnek számító hazai választási rendszer. A gazdasági-társadalmi fejlődés tendenciáihoz mérve egyre nyilvánvalóbbá lett, hogy az 1874: XXXIII. tc. alapján a dualizmus évtizedeiben megtartott választások nem voltak alkalmasak a különféle társadalmi csoportok parlamenti megjelenítésére, érdekeik érvényesítésére. Aránytalan volt a népesség mintegy felét alkotó nemzetiségek törvényhozási képvisellete is.

A választójog reformjáért a legkövetkezetesebben a Magyarországi Szociáldemokrata Párt küzdött a századfordulón petíciós kampányokkal, majd demonstrációkkal, és 1905-től nem ritkán a politikai tömegsztrájk eszközt is alkalmazta, kiváltva olykor a hatalom erőszakos, véres retorzióját. A választójogi harc magával ragadta a progresszív értelmiséget, és az alkalmi szövetségekben fel-feltűntek a politikai élet demokratikus felfogású szereplői is.

* Politikatörténeti Füzetek XXI. Napvilág Kiadó, Budapest, 2004. 269 p.

A századelőn egymást váltó kormányok is érezték a változtatás valamilyen kényszerét. Számos ankétra került sor, készültek hivatalos és független elemzések a reform várható következményeiről, születtek törvénytervezetek, elég ha Kristóffy József, majd gróf Andrássy Gyula koncepciójára utalunk. A Munkapárt 1910. évi győzelme után megszületett a konzervatív szellemiségű, bár sohasem alkalmazott 1913: XIV. tc. Ezt a szabályozást a parlamenti és a parlamenten kívüli ellenzék egyaránt elutasította, ha a tiltakozás keményebb formáiról a kormány erőszakkal való fenyegetései miatt kénytelen volt is lemondani. Az új törvény alapján kezdődő választási előkészületeket szakította meg a háború kitörése, s a belpolitikában ideiglenes békét teremtettek az úgynevezett kivételes törvényt alkalmazó rendelkezések.

A kényszerű némaság állapota 1916 derekán véget ért, s ez belpolitikai okok mellett nyilván azzal is összefüggött, hogy átmeneti egyensúlyi helyzet jött létre a frontokon. Az 1916-os véres támadó műveletekben egyik fél sem volt képes bármilyen lényeges döntést kierőszakolni, és ez a körülmény a gazdaságilag, katonailag gyengébb hadviselő felekben megérlelte az óvatosságot, egy remélt megegyezéses békére.

Ami ezzel kapcsolatban a kettős monarchiát illeti, e tendenciák IV. Károly trónralépése után legfelső szinten is megnyilvánultak. Az új uralkodó környezetében érlelődött annak felismerése, hogy a monarchia mit sem nyerhet az egyre valószínűtlenebb német győzelemmel, míg az Antant sikere létében fenyegethetné a nemzeti ellentétektől gyengített birodalmat. A kibontakozás szándéka bátorított minden, az ellenfél törekvéseit illető tájékozódást. Érdekes példa a változásokra, hogy miként utazhatott 1916 elején, illetve végén az MSZDP küldöttsége a semleges Hollandiába, hogy ott tárgyaljon például a Nemzetközi Szocialista Iroda vezetőjével, az „ellenséges” belga C. Huysmansszal. Míg az év elején rendkívül szigorú ellenőrzéseken estek át a párt vezetői, s hazaérkezésükkor a rendőrségen kellett jelentkezniük, 1916 végén minden bonyodalom nélkül zajlott le az utazás és a hazaérkezés is. Hasonló élményben volt részük 1917 tavaszán, a Tisza-kormány utolsó napjaiban a Stockholmba utazó szocialista delegáció tagjainak, akiknek a monarchia külügyi kormányzata – a magyar kormány tiltakozása ellenére – biztosított szabad utat, mert mindkét esetben kívánatos kapcsolatépítésnek tekintették a küldöttség tárgyalásait. Az utóbbi esetben az is kiderült, hogy a monarchia svédországi követsége figyelemmel követte a tárgyalásokat, és valószínűleg bizalmas közvetlen kapcsolatot is tartott a magyar tárgyaló küldöttséggel.

A választójog kérdésének felvetése ugyancsak több volt 1916–1917 fordulóján egy régi belpolitikai kérdés felmelegítésénél. Mind az ellen-

zéki pártok a parlamentben és azon kívül, mind az új uralkodó és környezetete úgy látták: gróf Tisza István személye minden kibontakozás akadálya. Eltökélt híve volt ugyanis a háború folytatásának, s így a Németországgal való szövetség fenntartásának, és minden belpolitikai lépést a hadiérdekek szempontjából ítélte meg. Mivel szilárd többséggel rendelkezett az országgyűlésben, elképzelhetetlen volt bizalmatlansági eljárással megbuktatni. Erre egyetlen lehetőséget a kibontakozó választójogi vita, majd az uralkodó közvetlen beavatkozása adhatott. 1917. április 28-án az uralkodó leiratban szólította fel a kormányfőt, hogy kezdeményezzen javaslatot népjóléti intézkedésekről és a választójog olyan kiterjesztéséről, „amely a magyar állam létérdekeinek tekintetbe vételével a jelen nagy időknek, a nép által hozott áldozatoknak megfelel”. A miniszterelnök által ellenjegyzett leiratot a címzett botránnyosan szűken értelmezte, ezzel mintegy önmaga teremtett alapot az uralkodói bizalmatlanság kinyilvánítására, a felmentésre.

Tisza István 1917. májusi lemondása (lemondatása) után megbolydult a hazai közélet. Míg a szociáldemokraták 1917. áprilisi „bizalmas” kongresszusán sokan meglehetősen szkeptikusan nyilatkoztak egy, a parlamenti ellenzékkel együttműködő új választójogi kampányról, az 1912-es kapcsolatokat megújító Választójogi Blokk 1917. júniusi első nagy demonstrációja mintegy 200 ezer embert mozgósított – az MSZDP segítségével. A Blokk választójogi, eleve kompromisszumosnak szánt reformkoncepcióját Vázsonyi Vilmos foglalta össze. Ennek alapja a szavazati joggal élés korhatárának, a műveltségi és vagyoni cenzus mértékének jelentős csökkentése, a titkosan szavazó választókerületek számának lényeges növelése, a dolgozó rétegek választójogát korlátozó jogszabályok (feltételként meghatározott idejű állandó munkaviszony és egy helyben lakás) következményeinek mérséklése, a meghatározott idejű frontszolgálatot teljesítők számára a szavazati jog megadása. A tervezetben felmerült a női választójog biztosításának lehetősége stb. Ez szolgált az új kormány programjának alapjául.

Nyilvánvaló volt, hogy a Tiszát követő új miniszterelnöknek a parlamenti ellenzék soraiból kell kikerülnie, ám a jelölt helyzete – tekintettel a Munkapártnak a parlamentben lévő abszolút többségére – nem lehetett könnyű. Talán ez volt többek közt a magyarázata annak, hogy az uralkodó nem az ellenzék vezéreit kérte fel, akik az adott helyzetben valószínűleg nem ambicionálták különösebben a kinevezést, hanem az Andrássy Gyula környezetéhez tartozó, nem különösebben ismert gróf Eszterházy Móricot, aki a Választójogi Blokk két képviselőjét: Batthyány Tivadar gróft, Károlyi hívét, és Vázsonyi Vilmost is meghívta kor-

mányába, sőt személyesen kereste fel az MSZDP központját, államtitkári posztokat kínálva a párt vezetőinek, amit az utóbbiak köszönettel elhárítottak. A demokrácia híveit reményekre jogosító Eszterházy-féle kormányzás sajnálatosan rövid ideig, mintegy két hónapig tartott. A miniszterelnök rádöbbsent: egyre kevésbé képes megbirkózni a kisebbségi kormányzás nehézségeivel. Tapasztalnia kellett, hogy szűk parlamenti bázisa is megosztott. Érezhető volt a különbség a tömegek óhaját is közvetítő, a Választójogi Blokkhoz tartozó kisebb pártok és a nagyobb képvisellel bíró mérsékelt konzervatív erők között. Talán megsejtette azt, ami képtelen helyzetbe hozta a reform alkotmányos megoldásához ragaszkodókat. Ha eltekintenek – mert erre az adott körülmények közt amúgy sem lett volna lehetőség – egy demokratikusabb választójogi törvény oktrojált megvalósításától, úgy nem lehetett mást tenni a fennálló rendszer keretei között, mint az adott többséggel megegyezni. A parlament feloszlataása ugyanis nem jelenthetett volna megoldást, bár erre az uralkodó előzetes elvi felhatalmazást adott a kisebbségi kormányok vezetőinek, hiszen új választást csak a hatályos Tisza-féle 1913. évi XIV. törvény alapján lehetett volna tartani, ami nem hozott volna lényeges változást a parlamenti erőviszonyokban. Erre a kényszerű csapdahelyzetet rejtő körülményre nagyobb nyomatékkal utalhatott volna a szerző.

Eszterházy távozása után az uralkodó a hangsúlyozottan pártokon kívüli veterán politikust, Wekerle Sándort bízta meg kormányalakítással. A hivatalba lépő kormányfő távozó elődje politikájával kapcsolatban eleinte minden módon a folytonosságot igyekezett hangsúlyozni. Erre azért is szükség volt, mert irányában koalíciós miniszterelnöksége óta meglehetősen bizalmatlanságot tápláltak a Választójogi Blokkba tömörült erők, s leginkább az MSZDP. Alig telt el azonban néhány hónap, már érzékelhető volt, hogy Wekerle taktikája lényegesen eltér elődjétől. Egyfelől a Munkapárt megosztásával és ezzel egyidejűleg Károlyi és pártja elszigetelésével kísérletet tett egy mérsékelt konzervatív parlamenti többség megteremtésére egy létrehozandó egységes kormánypárt keretében (ami csak részleges sikerrel járt), másrészt, e fordulatot megkönnyítendő, negligálni igyekezett a parlamenten kívüli erők, főként az MSZDP befolyását az eseményekre. Bár a választójogi törvényjavaslat parlamenti elfogadtatásához szükséges többséget nem sikerült biztosítani, a minisztertanács vitája és az uralkodó előzetes jóváhagyása után Wekerle 1917. december 21-én az országgyűlés elé terjesztette azt. Az érdemi szakmai vitát egy erre létrehozott ellenzéki és kormánypárti képviselők alkotta, 48 tagú bizottság folytatta le, amely az eredeti javaslatot alaposan megcsonkította, amit a kisebbségben lévő kormányoldal végül tu-

domásul vett. Megdöbbenő, hogy 1918 tavaszán–nyarán a magyar parlamentben arról lehetett hosszan tárgyalni, hogy megadható-e a nőknek a szavazati jog, mikor a gyárakban, a földeken, az irodai íróasztalok mellett, a munkában kénytelenségből már rég „egyenjogúak” lettek a férfiakkal, hogy téma lehetett a magyar szupremácia különféle büvészmutatványokkal való biztosítása akkor, amikor születőben volt már a monarchia és a történelmi Magyarország halálos ítélete.

Ha az eredeti koncepcióval vetjük össze a képviselőház és a főrendi ház által végül 1918 júliusában elfogadott, az uralkodó által szentesített, majd 1918 szeptemberében kihirdetett törvényt, úgy megállapíthatjuk: az 1913. évi XIV. tc.-hez képest lényeges változást mindössze a szavazati jog korhatárának 30-ról 24 évre való leszállítása hozott. Az 1917. tavaszi–nyári remények rég elhervadtak, a választójogi reform uralkodói kezdeményezésének értelme is elveszett a diplomáciai és a hadi helyzet változásai következtében. A szerző által alaposan dokumentált viták eredményeként megszületett 1918: XVII. törvény születése pillanatától elavult jogtörténeti relikviaként nyugszik a törvénytárban. Megállapíthatjuk: ha a szerzőnek az volt a szándéka, hogy megmutassa a magyar politikai elit vakságát, vezetésre való képtelenségét egy különösen válságos történelmi pillanatban, akkor célját elérte.

A hosszú parlamenti és sajtóviták egyik látványos következménye, hogy nemcsak a törvény, de alkotója is alaposan megváltozott a tárgyalás időszaka alatt. A pesti polgárok Mirabeau-jából 1918 nyarára hitű monarchista lett, hálából a miniszterségért, s azért, hogy a bársonyszékért neki először nem kellett kikeresztelkednie, ellentétben néhány korábbi kollégájával.

Természetes, hogy a szerző fő figyelme a választott témához, s a kérdéskörben szerepet játszó személyekhez kötődik, mégis az uralkodó szándékainak változása, a kormány sorsát befolyásoló közvetlenül és közvetetten befolyásoló nemzetközi események, a háborús események fordulatai – véleményem szerint – némileg bővebb tárgyalást igényeltek volna. Tekintettel továbbá arra, hogy Varga Lajos tekintélyes kutatója a magyarországi szociáldemokrácia történetének, nagyobb teret szentelhetett volna az MSZDP választójoggal kapcsolatos, korántsem teljesen egységes álláspontjának, amely annak ellenére része a témának, hogy a pártnak ismeretesen nem volt parlamenti képviselője. Kissé aktualizálónak érzem az MSZDP viszonyának ábrázolását az 1917. októberi orosz forradalomhoz (107. oldal), csakúgy, mint Vázsonyi megjegyzésének méltatását a bolsevizmus és a szociáldemokrácia különbségéről a 152. oldalon.

Ennyi bíráló észrevétel talán megengedhető e sorok írójának, aki végezetül ismételten méltatni kívánja a politikatörténet és jogtörténet közös határterületét érintő kérdéskör alapos, részletes feldolgozását, és olyan források bevonását a kutatásba és elemzésbe, amelyek többnyire el szokták kerülni a kutatók figyelmét. A szerző új kutatási területek felé forduló kíváncsisága, szorgalma, témaszeretete például szolgálhat szakmánk fiatalabb nemzedékei számára.

Kende János

Sztálinvárosi hétköznapiak*

Horváth Sándor monográfiája, *A kapu és a határ: mindennapi Sztálinváros* az első magyarországi „szocialista város” hétköznapijainak historikumát tárja elénk. Az újonnan alapított város – kezdetben: néhány barakk és palló – sokfelől érkező, különböző társadalmi csoportokhoz tartozó emberek találkozóhelye, különféle életformák kohója volt az ötvenes, hatvanas években. Sztálinváros története – a „szocialista városban” megnyilvánuló nagyfokú állami kontroll miatt – emblematikus: rajta keresztül a hatalom társadalompolitikai szándékainak megvalósulása is vizsgálható. A beköltözők, amikor átléptek Sztálinváros képzeletbeli kapuján, olyan új, ismeretlen területre értek, ahol nemcsak közvetlen környezetükkel, szomszédaikkal, munkatársaikkal kerültek állandó interakcióba, de a hatalommal is, amely fokozott figyelemmel kísérte a szocialista város lakóinak életét. Csak a kortársak hétköznapijait, a sztálinvárosi mindennapok történetét vizsgálva ismerhetők meg a kommunista diktatúra határai – állítja Horváth Sándor. A kapun tehát nekünk is át kell lépnünk.

A monográfia szemléletmódja a honi történetírásban teljesen újszerű, a nyugati irodalomban Stephen Kotkin *Magnetic Mountain*jéhez hasonlítható, amelyben a szerző a semmiből létrehozott szovjet iparváros, Magnitogorszk mindennapjait és a korabeli diskurzusok nyelvezetét elemzi (*Magnetic Mountain. Stalinism as a Civilization*. University of California Press, Berkeley–Los Angeles–London, 1995). Horváth a mikrotörténet, a történeti antropológia, a mindennapok története szemléletét alkalmazza; a várost sajátos jelentésekkel bíró civilizációként, a korabeli társadalom „mikrokozmoszaként” fogja fel (12.). A szerző a

* HORVÁTH Sándor: *A kapu és a határ: mindennapi Sztálinváros*. MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 2004. 244 p. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok, 34. Sorozatszerk.: GLATZ Ferenc.)